

української ідентичності може включати в себе такі конст-руктивні елементи, як: виховання «софійності» світоспри-няття (примордіальний елемент); знання фольклору та відтворення елементів народної культури (романтичний елемент); державотворення на основі формування мо-дernih якостей «провідної верстви» і всього народу (мо-дерний елемент); формування сучасного національного стилю у ЗМІ та інших засобах впливу на масову свідомість (специфічно постмодерний елемент).

1. Андерсон Б. Уявлені спільноти: Міркування щодо походження й по-ширення націоналізму / Б. Андерсон – К.: Критика, 2001. – 286 с.
2. Білий О. Трипільський характер, або у пошуках втраченої ідентичності / О. Білий // Політична думка. – 2000. – № 1. – С. 112–115.
3. Воропаєва Т. Становлення українського «Ми» / Т. Воропаєва // Українство у світі: тра-диційність культури та спільнотні взаємини / Ред. В. Піскун, А. Ціпка. – К.

2004. – С. 7–46.
4. Горлова В. М. Українська національна ідентичність: ком-паративний аналіз націоналістичних дискурсів: автореф. дис... канд. філос. наук: спец. 09.00.12 / В. М. Горлова – Х., 2005. – 20 с.
5. Гуссерль Э. Кризис европейских наук и трансцендентальная феноменология. Введе-ние в феноменологическую философию / Э. Гуссерль // Вопр. филосо-фии. – 1992. – № 7. – С. 122–151.
6. Донцов Д. Дух нашої давнини. – Дрого-бич: Відродження. 1991. – 342 с.
7. Забужко О. Хроніки від Фортінбраса. Вибрана есеїстика 90-х. – К.: Факт, 2001. – 278 с.
8. Кримський С. Б. Дмитро Чижевський про національне визначення історико-філософського процесу в Україні / С. Б. Кримський // Філософська думка. – 1998. – № 3. – С. 103–110.
9. Липинський В. Хам і Яфет / В. Липинський // Сучасність. – 1992. – № 6. – С. 63–76.
10. Рябчук М. Від Малоросії до України: Парадокси запізнілого націєтворення / М. Рябчук – К.: Критика, 2002. – 282 с.
11. Appadurai A. Here and Now / A. Appadurai // The Visual culture reader. L.; N. Y., 2002. – P. 166–191.
12. Smith A. Interpretations of National Identity // Modern Roots: Studies of National Identity. [Ed. by A. Dieckhoff and N. Gutierrez]. – Aldershot: Ashgate, 2001. – P. 29–41.

Світлана Іваницька

Мовна проблема в концепціях української ліберально-демократичної партійної еліти (1905–1908 роки)*

Стаття присвячена з'ясуванню ролі й місця мовної проблеми в програмових концепціях і діяльності української лібераль-но-демократичної партійної еліти (передусім – лідерів Української демократично-радикальної партії) у 1905–1908 роках.

The article is devoted to finding out the role and place of the language problem in the program conceptions and activity of the Ukrainian liberal democratic party elite (foremost of the leaders of the Ukrainian democratic-radical party) in 1905–1908.

У ХІХ-му, «українському довгому столітті», що продов-жувалося з 1780-тих років по 1914 рік, від кінця козацької державности до вибуху першої світової війни [8, с. 197], особливе значення набула мовна проблема. Зенон Когут, досліджуючи «коріння ідентичності» модерної України, відзначає: «...якщо борці за політичне об'єднання націй, що вже існували, могли спиратися на національно-політичні структури, а також на розвинені національні мови й культури, то лідерам нових націй доводилося виводити свої вимоги із засад етнічності та розмовної мови. Відтак їхнє завдання, власне, й полягало у розробці єдиного льюдей, створенні літератури і, водночас переконуванні людей в тому, що вони належать до однієї нації» [6, с. 83]. І. Лисяк-Рудницький стверджував, що «центральна проб-лема в новітній українській історії – це постановна нації, пер-етворення етнічномовної спільноти на самосвідому політичну й культурну спільноту» [7, с. 147]. Російська само-державна влада сповідувала доктрину триєдиної руської («русской») нації, з якої логічно випливало невизнання окремої української національності [9, с. 480]. Саме ця на-станова, реалізована через дискримінаційні (Валуєвський циркуляр 1863 р., Емський указ 1876 р.) та асиміляційні заходи уряду, й породжувала виникнення «українського питання» в Російській імперії. Інтелектуали, що заходилися на початку ХХ ст. інтенсивно реалізувати «український проект», підвалини якого були сформовані кирило-ме-фодієвцями та оновлені політичним емігрантом М. Драго-мановим, особливу увагу приділяли саме проблемі роз-витку української мови, розглядаючи її і як запоруку збере-ження традиційної етнічної культури, і як ресурс для «конструювання» модерної нації, і, нарешті, як засіб політичної комунікації «національно свідомих українців» та народних мас.

Особливий інтерес до розбудови повноструктурної мо-дерної української культури виявляла партійна еліта лібе-рально-демократичного спрямування, насамперед та її частина, що або вже набула виразно української ідентич-ності, або невпинно еволюціонувала в цьому напрямку від ідентичності «загальноросійської». Періодом її найбіль-шої активізації стали роки першої російської революції 1905–1907 рр. Її позиція, висловлена в пресі, популярній літературі, в виступах на різноманітних суспільних фору-мах та петиціях до влади, становить і нині чималий інтерес – академічний і «кон'юктурний».

Показово, що саме ця еліта мала значний інтелекту-альний і духовний потенціал, бо до її лав входили істори-ки, публіцисти, юристи, літературознавці, лексикографи, етнографи, педагоги, кооператори, редактори та книгови-давці – згадаймо незабутні імена С. Єфремова, Б. Грін-ченко, В. Доманицького, А. Ніковського, П. Стебницького, Є. Чикаленка, М. Дмитрієва та ін. Саме еліта цього ґатун-ку виконувала особливу, креативну функцію в епоху «кон-струювання нових націй» в Східній Європі. Стосовно укра-їнської моделі, її внесок у процес «масовізації політичних рухів» реалізувався через створення системи комунікацій у вигляді україномовної преси, освіти, «Просвіт», бібліо-тек, читалень, клубів та народних аудиторій.

Щодо системи ідей, відзначимо, що на початку ХХ ст. в умовах автократичного імперського режиму ця «творча меншість» виявляла інтерес і до ліберальних (особиста свобода, плюралізм, еволюціонізм), і до соціалістичних (соціальна справедливість, активна роль держави в еко-номіці, націоналізація промисловості, радикальна аграр-на реформа, кооперування) теорій, одночасно в прак-тичній площині зберігаючи вірність традиціям українсько-го народолюбства. Цей еkleктизм поглядів відзначав і представників Української демократично-радикальної

* Підготовку цієї статті уможливлено завдяки дослідчій дотації Канадського інституту українських студій Альбертського університету (із Вічного фонду з українознавства ім. д-ра І. Іванцева й д-ра М. Мисько-Іванців), 2009–2010 роки.

партії (УДРП) (1905–1908 рр.), вельми різномірної за своїм складом політичної сили, і деяких кадетів, народних соціалістів, соціалістів-революціонерів – членів філій загальноросійських партій, діячів земського та міського самоврядування в Україні. Значна частина національно орієнтованої ліберально-демократичної еліти в роки першої російської революції входила все ж таки до УДРП. Тому передусім програмові концепції та практичні заходи лідерів та активістів цієї партії в царині мовної проблеми і є предметом нашого розгляду.

Стосовно історіографічного доробку, відзначимо, як тенденцію, всезростаючу популярність цієї тематики в науковій літературі. Мовній та національно-культурній проблематиці, як важливому напрямку діяльності української інтелігенції в 1900–1917 рр., приділено увагу в кандидатських дисертаціях (Н. Дорошук (1996), С. Румянцева (2002), О. Малюта (2005), О. Морозова (2005)). Історії створення, діяльності та ідеології УДРП присвячені дисертація (1994) [18] та публікації автора цієї статті [3; 19]. Окремі аспекти організаційно-ідейної трансформації УДРП на широкій джерельній базі проаналізовані в монографіях Г. Касьянова (1993), В. Стрільця (2002), С. Наумова (2006). Огляд новітньої вітчизняної літератури, присвяченої окремим персоналіям із середовища ліберально-демократичної еліти, та публікацій їхньої документальної спадщини (листування, щоденники, мемуари), подано нами нещодавно в окремій розвідці [4].

Панорама культурних процесів в Україні в 1905–1907 рр. «крізь призму політики» подана в новітньому колективному багатомному виданні «Політична історія України. XX ст.» (2002). Однак деякі тези викликають заперечення. Так, наприклад, думка про те, що «просвітництво було необхідним не лише задля «зближення» з народом чи заради прискорення емансипації українців від сусідніх націй, а й заради відвернення мас від згубного впливу соціалізму, для проростання зерен якого... найсприятливішим виявився темний етнічний ґрунт». І зроблений далі категоричний висновок, що саме в спробі «поєднати непоєднуване – ідеї російського соціалізму з українською національною ідеєю, стрижнем якої було незалеження нації», крилася одна із причин недостатніх масштабів просвітництва та слабкості консолідації національних сил у підросійській Україні [11, с. 195]. По-перше, чому етнічний ґрунт має бути обов'язково «темним»? І хіба завжди українські інтелектуали черпали своє натхнення з російських ідейних джерел? І чи можливо обійти рецепцію ідей М. Драгоманова, що вдало адаптував для українського політичного руху здобутки західноєвропейської соціалістичної думки, потужний вплив його теорій передусім на представників ліберально-демократичної еліти, що й була, власне, промотором цього просвітництва?

Період першої російської революції 1905–1907 рр. для «українського проекту» як своєрідної альтернативи проекту «великої російської нації» виявився ключовим з точки зору трансформації фаз процесів «національного будівництва», бо саме він приніс українській за самоідентифікацію інтелігенції довгоочікувані здобутки – свободу друку й свободу громадських об'єднань, організаційне оформлення та активізацію українських політичних партій. За цих умов культурну роботу представники української ліберально-демократичної еліти розглядали як перший крок до внесення національної свідомості у середовище народних мас, а боротьбу за звільнення українського слова від адміністративно-поліцейських утисків і

створення сприятливих умов подальшого розвитку – як одне з найбільш важливих партійних завдань [18, с. 156–157, 241–258]. Декларували свою мету – «зробити свій народ політично самосвідомим... Для цього... необхідно, аби народ піднявся вище у своєму культурному розвитку... Без цього й найбільші політичні досягнення будуть тією евангельською спорудою на піску, яку зможе зруйнувати перша буря... ХТО хоче бути ЧИМОСЬ на широкому просторі світового життя... ПОВИНЕН мати сили для такої праці, інакше буде нічим» [11].

Неповторну ауру переддня та перших місяців революції відтворив у своїх мемуарах «Про дні минулі» (*в розділі 16-му – «Серед тучі, серед грому»*) С. Єфремов, підкреслюючи, що «українське громадянство, хоч мало свої специфічні потреби й болі і голубило свої надії, в новому рухові йшо в парі з усім громадянством Росії й брало участь в усіх заходах проти зневажливого ворога». У статті «Вне закона: к истории цензуры в России» в часописі «Русское богатство» (1905, кн. 1) він викривав репресивні акції влади щодо українського друкованого слова. Першочерговим для української громадськості питанням тоді видавалось скасування Емського указу 1876 р. та одержання дозволу на видання друкованого органу (щоденної газети або щомісячного журналу).

П. Стебницький, торкаючись проблеми масштабної політичної реформи в державі, писав: «Перед російським суспільством стоїть велике завдання – корінного перестрою державного життя Росії, упорядкування всіх його функцій на нових підвалинах, на підставі вселюдських прав і принципів» [14, с. 30]. Основними проблемами життя «українського люду», які вимагали заведення автономного ладу, поряд з аграрним питанням, називав школу й освіту [14, с. 39–40]. Сподівався, що освіта на Україні «одягнеться в форми народної мови, вступить в тісний зв'язок з побутом і духовним життям народу, виробить свої програми відповідно його реальним потребам. Широко поставити і твердо вести справу освіти в інтересі свого культурного зросту повинен сам український народ, і він нікому сеї справи не доручить, окрім свого краєвого союму» [14, с. 40].

Мовна проблема в контексті етно- та культурнозбереження української спільноти, була в 1905–1907 рр. провідною темою яскравих публіцистичних виступів видатних діячів Української демократично-радикальної партії (УДРП) – Б. Грінченка, С. Єфремова, П. Стебницького, О. Лотоцького, М. Славінського, Д. Дорошенка, Є. Чикаленка, Г. Коваленка. У концентрованому вигляді погляди ліберально-демократичної еліти на підсумки та перспективи процесу «конструювання нації», на перспективи культурозбереження української спільноти висловлені в збірнику «Украинский вопрос» (СПб., 1914–1916, три видання), авторами якого були О. Лотоцький та П. Стебницький.

Літературна мова, як відомо, засіб комунікації та взаєморозуміння народу й інтелігенції. А тому в процесі «націобудівництва» особливого значення набувало «шкільне питання», що трактувалось й українськими інтелектуалами, і урядом, перш за все як питання про мову викладання. Радикал-демократи наполягали на введенні української мови викладання в народних початкових школах. Вони публічно наводили систему доказів, що відсутність школи з рідною мовою викладання є однією з головних перешкод на шляху культурно-економічного прогресу українського селянства. Б. Грінченко («Нова громада», 1906), С. Єфремов («Літературно-науковий вістник», 1907), М. Дмитрієв

(«Рідний край», 1906), Г. Коваленко («Рідний край», 1906), С. Русова («Украинский вестник», 1906) регулярно порушували проблему українізації початкової, середньої й вищої освіти. В російській пресі якнайповніше принцип освіти рідною мовою в народних школах обґрунтував Б. Грінченко, що служив раніше вчителем у народній школі в мастку Х. Алчевської. Він посилався на думку видатних педагогів, висновки земств та міських дум, а також результати анкетних обстежень, що доводили негативний вплив чужомовної школи на селянських дітей в «малоруських» губерніях. Пропонував вести навчання на рідній для дітей мові й одночасно вивчати російську мову як мову державну [2, с. 11–12, 27].

Питання про «права громадянства» української мови в публічному житті ліберальні демократи обговорювали на засіданнях губернських і повітових сільськогосподарських товариств (Є. Чикаленко в Ананьївському сільськогосподарському товаристві Херсонської губ., В. Шемет у Лубенському сільськогосподарському товаристві Полтавської губ., М. Дмитрієв у Полтавському сільськогосподарському товаристві) [12; 13, с. 13].

Свою програму реформування народної школи в Україні М. Дмитрієв детально виклав 20 листопада 1905 р. на губернському з'їзді Полтавської групи Всеросійської спілки вчителів і діячів народної освіти, запропонувавши зберегти викладання російської мови, як окремого предмету; поповнити бібліотеки при школах творами українських письменників і новими підручниками; організувати термінові курси вчителів української мови, історії й літератури; запровадити названі предмети в програму вчительських інститутів і семінарій; відкрити в Київському, Харківському й Новоросійському університетах кафедри українознавства; приступити до видання дитячого українського часопису. Ці нововведення мали наблизити школу «до народної духовної стихії, як це існує у всіх просвічених країнах Західної Європи, у сенсі створення національної української школи» [15, с. 88–91]. Пропозиції М. Дмитрієва з'їзд одногосно прийняв, й вони активно пропагувалися в українській ліберально-демократичній пресі. Важливою подією була організація в 1907 р. за участю самого М. Дмитрієва видавництва «Український учитель» в Полтаві.

У червні 1906 р. радикал-демократи привітали рішення III-го делегатського з'їзду Всеросійського спілки вчителів і діячів народної освіти, що підтримав федеративний принцип об'єднання національних учительських організацій, як «саму життєву форму громадських організацій». До Всеросійської спілки увійшла і «Українська спілка вчителів і діячів по народній освіті», що була утворена в Києві у травні 1906 р.

Цікаві роздуми та спостереження стосовно мовної проблеми в контексті взаємовідносин народу та ліберально-народницької еліти знаходимо в листуванні двох видатних діячів українства, двох друзів – Є. Чикаленка та П. Стебницького. Так, Євген Харлампієвич у листі до Петра Януаровича від 16 квітня 1906 р., під час перших думських виборів, коментуючи програму діяльності поступових депутатів від українських губерній у Першій Думі, писав: «...Дякуючи історичним та іншим причинам наша інтелігенція не придбала ніякого довір'я у народа... А коли ми не доб'ємось школи, то ми на довго, довго літ, а може, й навки будемо тягнутись позаду всіх... Наша свідомі інтелігенція, на перший план тепер виставляє – автономію. Мені здається, що коли у нас буде школа, то згодом буде й автономія. Автономія без школи може зденаціоналізувати

нас швидше, ніж центральний уряд». «Я певен, що тепер і сільський сход, і земські зібрання, і сейм, коли він буде, провалять нашу школу. От через що для нас конче потрібно, щоб се питання рішала тепер Дума, щоб вона виголосила той принцип, що школа народня повинна бути на рідній мові» [16, с. 44–45] (*В програмі української думської фракції, поряд з політичними та економічними вимогами, дійсно, містилися пункти щодо націоналізації школи, запровадження загальної початкової освіти*). П. Стебницький у вересні 1907 р. уповні солідаризувався з цією думкою [16, с. 57], стверджуючи, що програма-мінімум українського руху – «сільська національна школа та всеословне земство, – от ті ази, з котрих нам тепер треба починати буквар української політики. Тоді, літ через п'ятдесят, можна буде «в первый раз по возобновлении» вимовити і слівце «автономія»...» [16, с. 58]. Є. Чикаленко ж в жовтні 1907 р. писав: «...А тим часом треба неупинно ширити ту свідомість пресою, книжками і проч.» [16, с. 68.], справедливо вбачаючи прямий взаємозв'язок потенційного зростання популярності новонародженої українськомовної преси і мови викладання в школі [17, с. 23, 27–28].

У другій половині 1906 р. з'ясувалося, що уряд не має наміру дарувати українцям школу на рідній мові, й що одних численних агітаційно-пропагандистських акцій явно недостатньо для того, щоб зрушити справу «з мертвої точки». Б. Грінченко в листопаді 1906 р., коментуючи перші поступки властей у справі націоналізації народної освіти в Україні (дозвіл на виклади українською мовою в трьох гімназіях у Кам'янець-Подільському та в Одесі; надання вчителям у народних школах права робити пояснення українською мовою), писав: «Ясна річ, добре й це. Але українське суспільство повинне пам'ятати, що все це тільки початок великої справи – націоналізації школи на Україні... Необхідно видавати щонайшвидше добрі навчальні посібники, необхідно хоча би в приватних школах завести українську мову й необхідно професорам виступати з українськими лекціями в університеті – це буде перший крок до цієї великої справи» [1, с. 154–155].

У 1906–07 рр. мовне питання в Україні трансформувалося в проблему розвитку нації як громадського організму на підставі створеної в роки революції інфраструктури українського національного руху. Успіхи в культурно-просвітницькій сфері за два роки відносної свободи переконали радикал-демократів, що за нормальних конституційних умов український рух має всі шанси перетворитися на потужну масову силу. І не випадково в 1913 р. Г. Коваленко в роздумах про взаємини суспільства і особистості досить оптимістично стверджував: «Ми не знаємо, що буде, що трапиться з нами, з нашою країною. Проте можемо бути впевнені, що після всіх можливих бурь спливе нагору те здорове, міцне, що створили суспільною працею цілі покоління: освіта, організованість, право, уміння підкорятися громадській дисципліні і та висока культура духу, що творить братерство, згоду, дає силу і надію і перемагає все на світі» [5, с. 49–50].

1. Вартовий П. З українського життя / П. Вартовий // Нова громада. – 1906. – Кн. 12. – С. 154–155. 2. Грінченко Б. На беспросветном пути / Б. Грінченко // Русское богатство. – 1906. – Кн. 10. – С. 11–27. 3. Іваницька С. Г. Проблеми формування модерної української нації в інтелектуальній спадщині українських радикал-демократів на початку ХХ століття // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Вип. ХХ. – Запоріжжя: ЗНУ, 2006. – С. 106–112. 4. Іваницька С. Г. Українська ліберально-демократична партійна еліта в контексті націєтворення на початку ХХ ст.: актуальні питання дослідження / С. Г. Іваницька // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного універ-

ситету. – Запоріжжя: ЗНУ, 2010. – Вип. XXVIII. – С. 474–478. 5. Коваленко Г. Людина і громада. Думки про добро і правду / Г. Коваленко – К.: [б. в.], 1913. 6. Когут З. Розвиток малоросійської самосвідомості і українське національне будівництво / Зенон Когут // Коріння ідентичності: Студії з ранньомодерної та модерної історії України / Зенон Когут. – К.: Критика, 2004. – С. 80–101. 7. Лисяк-Рудницький І. Роля України в новітній історії / І. Лисяк-Рудницький // І. Лисяк-Рудницький. Історичні есе. – К.: Основи, 1994. – Т. 1. – Вип. 1. – С. 145–171. – (Серія «Західна історіографія України»). 8. Лисяк-Рудницький І. Структура української історії в XIX століття // І. Лисяк-Рудницький // І. Лисяк-Рудницький. Історичні есе. – К.: Основи, 1994. – Т. 1. – Вип. 1. – С. 193–202. – (Серія «Західна історіографія України»). 9. Лисяк-Рудницький І. Український національний рух напередодні першої світової війни / І. Лисяк-Рудницький // І. Лисяк-Рудницький. Історичні есе. – К.: Основи, 1994. – Т. 1. – Вип. 1. – С. 471–483. – (Серія «Західна історіографія України»). 10. Перед великим днем // Рада. – 1906. – 19 вересня. 11. Політична історія України. XX ст.: у 6 т. / Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАНУ. – Т. 1: На зламі століть (кінець XIX ст. – 1917 р.) / [Ю. А. Левенець (кер.), Л. П. Нагорна, М. С. Кармазіна]. – К.: Генеза, 2002. – 424 с. 12. Резолюція щорічного зібрання Лубенського сільськогосподарського товариства // Київська старина. – 1905. –

Кн. 1. – С. 57–62. 13. Реферат комісії у справі знесення заборон українського друкованого слова // Літературно-науковий вістник. – 1905. – Т. 31. 14. Смуток П. Краєва автономія України / П. Смуток // Вільна Україна. – 1906. – № 1–2. – С. 27–32. 15. Український язык на губерньском съезде Полтавской губернии Всероссийского союза учителей // Киевская старина. – 1906. – Кн. 2. – С. 88–91. 16. Є. Чикаленко і П. Стебницький. Листування. 1901–1922 роки / [упоряд.: Н. Миронець, І. Старовойтенко, О. Степченко]. – К.: Темпора, 2007. – 628 с. 17. Чикаленко Є. Розмова про мову / Є. Чикаленко. – 2-ге вид. – Пг.: [б. в.], 1917. 18. Чмырь С. Г. (Иваницкая С. Г.). Украинская демократическо-радикальная партия: истоки, организация, программа, тактика (90-е годы XIX в. – 1909 г.): дис. ... канд. ист. наук: 07.00.02 / Чмырь Светлана Григорьевна. – М., 1994. – 374 с. 19. Чмырь С. Г. (Иваницкая С. Г.). Украинская демократическо-радикальная партия: генезис, программа, тактика (90-е годы XIX в. – 1909 г.) / С. Г. Чмырь // История национальных политических партий России: материалы междунар. конф. М., 21–22 мая 1996 г. / РОССПЭН, РНИСИНП. – М.: РОССПЭН, 1997. – С. 146–153.

Ніна Марченко

Рідна мова як один із головних чинників збереження української спільноти

У статті досліджується питання впливу позамовних факторів на розвиток української мови як одного з головних чинників етно- та культурозбереження української спільноти. Залежність сучасного розвитку мови визначається, насамперед, впливом взаємопов'язаних чинників внутрішнього впливу, що усвідомлено здійснюється зацікавленою групою осіб та сприймається певною мірою не усвідомлено іншими членами суспільства.

The article deals with the problem of influence of non-linguistic factors over the development of Ukrainian language in modern society as one of the primary factors of preservation of Ukrainian nation and its culture. Dependence of modern development of language is first as all determined with the influence interconnected factors of inner influence, what is conscious made by a group of people interesting in and partly not recognized excepted by the other members of society.

Ця твердь земна трухлявіє щодня,
а ми все визначаємось. До суті
доходимо. І, господом забути,
вітчизни просимо, як подання.
(В. Стус, «То пропікає душу Україна»)

Важливим чинником формування, розвитку та збереження будь-якого етносу є і буде – мовний чинник, на якому зосереджували свою увагу здебільшого філологи. Так, українські науковці аргументовано продемонстрували, що на будь-якому етапі розвитку мови як суспільного явища, якраз мова є суспільно-історичною нормою, яка в своїй основі служить для формування суспільного буття та суспільної свідомості як двох основних взаємодіючих виявів сфер матеріального та духовного життя, тобто бази та надбудови суспільства. А оскільки ці поняття перебувають у стані взаємозалежності, то мова людини здійснює головну охоронну функцію культури носія мови опосередковано та самого етносу безпосередньо. Прикладом цього може послужити історичний розвиток України, що, значною мірою, вплинув на функціонування та поширення української мови навіть на її власних теренах у минулому та тепер. Українська мова формувалася та розвивалася у дуже складних умовах через те, що:

- 1) тривалі періоди була відсутня українська державність;
- 2) територія України упродовж століть входила до складу різних держав;
- 3) більшість освічених українців були відірвані від власної живомовної основи;
- 4) Україна геополітично розташовувалася між двома могутніми слов'янськими країнами – Росією та Польщею, які повністю намагалися асимілювати її в мовному та культурному планах, тобто колонізувати та русифікувати;

5) відбувався болісний і затяжний процес формування національно-свідомих представників етносу, якому всіляко протидіяли держави, до складу яких входила Україна;

6) здійснювався фізичний та мовний геноцид проти українського народу в роки радянської влади;

7) проводилася радянська демографічна політика щодо вивезення українців поза межі України і відповідно щодо завезення неукраїнського населення на її територію;

8) проводилася радянська політика в освітній галузі, яка поступово передбачала ліквідацію освіти українською мовою аж до середньої школи;

9) проводилася радянська політика у сфері державного управління, управління на місцях та виробництва, яка передбачала насильне і цілковите усунення української мови з вжитку [3, с. 350–351].

Отже, як бачимо, механістичний результат дії географічного, економічного, етичного, психологічного, політичного та навіть наукового-технічного чинників розвитку суспільства у своїй сукупності та певною мірою у формі своєї роздрібності під дією зовнішньо-політичних чинників на індивідуальну, зокрема, та суспільну, взагалі, свідомість носіїв мови – виконавців волі інших – здійснював ефективний тиск на територіальне, а згодом і на державне утворення по імені Україна на світовій карті з єдиною метою – знищення з терен світової свідомості поняття «український етнос», представлений багатомільйонним складом індивідуумів, яким будь-яким способом з різних боків намагалися втлумачити в голови про їх фізичну і духовну меншовартість у світовій палітрі інших етносів.

Архидиякон Павло Алеппський, супроводжуючи Антіохійського патріарха Макарія під час його поїздки до Москви у 1653 р., писав, що українці «люди вчені, кохаються у науках та законах, гарні знавці риторики, логіки й всякої